

*Чернявська Світлана Миколаївна
Харків, ХНПУ імені Г.С. Сковороди
Наук. кер.: к. філол. н., проф. О.А. Олексенко*

ПРЕФІКСОЇДИ З СЕМАНТИКОЮ ВЕЛИЧИНИ, РОЗМІРУ, СТУПЕНЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Актуальність дослідження участі афіксоїдів у словотвірних процесах сучасної української мови на новітньому етапі її розвитку (XXI ст.) впливає, по-перше, з дискусійного питання про визнання /невизнання цього класу морфем, з проблеми їхньої природи; по-друге, з не вирішеного досі питання про кваліфікацію отриманих дериватів – складні це слова, одноосновні чи належать до якогось третього типу; по-третє, очевидно є висока продуктивність і регулярність багатьох із цих елементів у дериватологічній системі української мови; по-четверте, звертає на себе увагу конотативний потенціал утворюваних слів у мовленні, їхнє функціонування як лексико-словотвірних інновативів у художньому і публіцистичному стилях мови. Комплекс окреслених питань потребує дослідження, хоча, звісно, воно здійснюється на ґрунті низки теоретичних праць українських мовознавців, де тією чи тією мірою ці проблеми вирішувалися чи, принаймні, окреслювалися, а також на підставі матеріалів, зібраних у тлумачних, перекладних словниках та словниках лексико-словотвірних інновацій.

Ми спиралися на роботи таких відомих українських дериватологів, як Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, О.О. Тараненко, К.Г. Городенська, які досліджували з-посеред іншого складні слова в українській мові, звертаючи увагу і на афіксоїдні утворення, хоча до визнання афіксоїдів службовими морфемами кожен із них ставиться по-різному, як і до структури утворених слів – композити вони чи ні. Це питання порушене в роботах В.М. Теркулова, який першим запропонував називати такі слова квазікомпозитами, напівкомпозитами. Його позиція, як й інших мовознавців, відображена й розвинута в роботах О.В. Самойленка. Окремо питаннями префіксоїдів та суфіксоїдів в українській мові займалися Г.С. Кухарчук, І.В. Муромцев, О.Г. Муромцева, П.С. Селигей та інші. Зокрема О.Г. Муромцева довела, що елемент пів- у складі слова є префіксоїдом. П.С. Селигей зібрав і пояснив етимологію численних суфіксів та суфіксоїдів іншомовного походження. О.В. Самойленко зосередив увагу на афіксоїдах, що беруть участь у творенні медичних термінів.

Предмет дослідження – афіксоїди із семантикою величини, розміру, ступеня як словотвірний засіб сучасної української мови, їхня продуктивність та потенціал.

Мета – виявити найбільш вживані афіксоїди із семантикою величини, розміру, ступеня в сучасній українській мові, з'ясувати їхнє словотвірне

значення й етимологію (для елементів іншомовного походження) та поширеність у новотворах.

Завдання статті: 1) з'ясувати погляди мовознавців на сутність афіксоїдів; окреслити основні їхні ознаки; 2) шляхом аналізу кількісних показників словникового матеріалу окреслити склад тих афіксоїдів із семантикою величини, розміру, ступеня, які найбільш активні в українській словотвірній системі; 3) установити, а за потреби сформулювати словотвірне значення кожного з афіксоїдів, встановити етимологію цих компонентів іншомовного походження.

Наукові методи, використані в дослідженні: описовий, за допомогою якого ми зробили огляд мовознавчих робіт, дотичних до нашої теми, й узагальнили наслідки одержаної інформації; цим же методом користувалися для опису словотвірного значення окремих афіксоїдів; науково-пошуковий з метою виокремлення й характеристики найбільш продуктивних і регулярних афіксоїдів зі значенням величини, розміру, ступеня в сучасній українській мові; компонентний (для з'ясування семантичних складників, що увійшли до словотвірного значення низки афіксоїдів і для виявлення конотативних сем у деяких новотворах з афіксоїдами); кількісних підрахунків (для визначення продуктивності й поширеності тих чи тих афіксоїдних утворень в українській мові).

Матеріалом дослідження послужили словники української мови: Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укладач і гол. редактор В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001, Селігей П.О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові. К.: Академперіодика, 2014. 320 с., А. Нелюба, Є. Редько. Лексико-словотвірні інновації (2015 – 2016). Словник. Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 204 с., Лексико-словотвірні інновації. 2017 – 2021. Словник. Укладачі А. Нелюба, Є. Редько. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2022. 124 с. Крім того, були використані тексти художньої літератури та публіцистики.

У лінгвістиці досі не вичерпана дискусія щодо визначення сутності поняття «афіксоїд», його обсягу і меж дериватологічного функціонування. Суперечливі думки висловлені в роботах Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, О.О. Тараненка, П.О. Селігея та ін. Ми приймаємо визначення, наведене в праці О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія», де афіксоїди визначають як «синкретичну за місцем і роллю в слові морфему, що втратила свою мотиваційну роль у семантиці слова й отримала ознаки службової морфеми» [7: 49]. Основний масив афіксоїдів (префіксоїдів і суфіксоїдів) утворюють запозичені кореневі морфеми, які в українській мові не вживаються як вільні корені і значення яких для пересічного носія мови незрозуміле, однак частотність їх досить висока. До афіксоїдів також відносять питомі морфеми, що мають високий ступінь регулярності і частотності і утворюють продуктивні словотвірні

типи в сучасній мові. Афіксоїди виконують функцію не твірної основи, а службового форманта – афікса. Афіксоїди відрізняються від коренів слова найперше тим, що слова, до складу яких увіходять афіксоїди, не можна розгорнути в еквівалентні словосполучення з підрядним зв'язком, як це притаманне складним словам (композирам).

Увага в цій статті зосереджена на одному з типів класифікації префіксоїдів, які мають семантику величини, розміру чи ступеня вияву ознаки.

Як відомо, префіксоїд *нано-* використовується для творення слів на позначення нових технологій, нових підходів до оцінювання якості (*нанотехнологія, наномедицина, наноробот, наноелектроніка, наноструктурований, нанопластика, нанометр, наносекунда, нанотрубка* тощо). З грецької мови – «нанос» - гном, карлик, означає одну мільярдну частку, вимір уведений в комп'ютерні техніки й електроніку в 60-х роках ХХ ст. як одиниця СІ, пізніше сформувався як окремий рівень – нанотехнології. Одиниці виміру мінімальних значень ще – мікро, піко. Зрідка трапляється в нетермінологічних системах як оказіональне утворення іронічного характеру: *В Сибіру новий вид транспорту – наноконі* (Канал 24: Весті Кремля, 04.11.16). В українській мові вживається і як самостійне слово зі значенням «мінімальний ступінь» - *нано хімія, нано аніме, нано антижир* тощо.

Антонімічним до *нано-* виступає в певному розумінні *мега-*, цей префіксоїд вказує на великий розмір, велику масу чогось. Має значний словотвірний потенціал, його продуктивність більша, ніж компонента *нано-*, оскільки останній має все-таки обмеження певними терміносистемами. На сьогодні маємо утворення з префіксоїдом *мега-* практично у всіх сферах людського життя – *мегаспорт, мегасток, мегарозпродаж, мегакнига, мегазброя, мегапроект, мегамаркет, мегащоу, мегацентр, мегахіт, магазірка, мегакомпанія, мегаодіозний* тощо. Деякі з цих утворень мають виразний негативний відтінок: *МегаВатні. Клуб кримнашів імені Гайдаша* (назва статті) (ua-football.com, 08.12.15). Як окремий вільний корінь цей елемент функціонує в самостійному слові – «*Мега знижки від МТС*».

В останні роки надзвичайно активізувався префіксоїд *топ-*, який паралельно існує як повнозначне слово, що прийшло до нас з англійської мови і означає «вершина», «верхній ступінь чогось». В українській мові це слово зафіксоване з трьома значеннями: елемент жіночого одягу, верхня позиція в списку чи таблиці, рейтинг чого-небудь. Саме останнє значення й стало основою утворення префіксоїда, він уживається у випадку, коли треба підкреслити високий рейтинг чогось чи когось – *топдесятка, топменеджер, топмодель, топновина* тощо.

Свого роду оказіональними утвореннями можна вважати квазікомпозиції з префіксоїдами, що утворилися на базі аббревіатури, – таких словотвірних моделей українська мова не знала. Мається на увазі іншомовна

абревіатура **VIP** (або **ВІП**) – з англійської *Very Important Person* – «людина, що має персональні привілеї, пільги завдяки своєму високому становищу, багатству або славнозвісності», яка через свою поширеність стала писатися малими буквами і набула ознак префікса, причому сема «людина», «персона» перестала бути ядерною, натомість розвинулася сема «призначення». Так утворилися квазікомпозиції *віп-зала, віп-номер, віп-клас, віп-сектор, віп-ложа, віп-стоянка, віп-купе* тощо. Коли ж десемантизація не відбувається, слово *віп, ВІП, VIP* існує самостійно – *віп персона, віп особа, віп гості* тощо. Хоча тут спостерігається певний плеоназм: в абревіатурі ВІП уже закладене слово «персона». Серед словотвірних новотворів трапляються цікаві слова, побудовані за принципом енантіосемії – змістового протиставлення значущих частин слова. Наприклад, абревіатура *ГУЛАГ* асоціюється з чимось жахливим, трагічним, сприймається негативно, але в оказіональному утворенні *віп-ГУЛАГ* поєднане те трагічне з високою оцінкою чогось пільгового, привілейованого, і це породжує нову семантику узагальнення: *Концепту інтелектуальної власності в СРСР взагалі не було – вся «советская культура», вся ця державна система творчих спілок, видавництв, сталінської Академії наук, вищих шкіл, театрів і т.д. була, з юридичної точки зору, такою собі «шарашкою» полішеного типу, віп-ГУЛАГом* (zbruc.eu, 22.01.2019)

Подібна ситуація і з аброморфемою, яка стала складовою квазікомполітивів, **піар**-. Цей іменник-неологізм запозичений з англійської мови, де він є абревіатурою *PR*, тобто скороченою назвою *public relation*. В українській мові функціонує запозичене словосполучення *поблік рилейшен*, але воно не асоціюється й досі зі словом *піар*, вони існують якби паралельно. Цей іменник, що не сприймається як абревіатура носіями української мови, став твірною основою для похідних *піарівець, піаритися, піарити, піарівський* і водночас регулярно повторюється як префіксод під час творення квазікомполітивів *піар-фахівці, піар-агенція, піар-акція, піар-гороскоп, піар-асистент, піар-дійство, піар-інтереси, піар-компанія, піар-кампанія, піар-прорив, піар-простір, піар-рішення, піар-структура, піар-технологія, піар-хитрощі, піар-хід*, і ця низка не завершується, увесь час поповнюючись новими утвореннями. Серед них і такі незвичні, як *піар-газдиня*. А.М. Нелюба пояснює значення цього слова як «ослівлення словосполучення *газдиня піару*» і наводить його вживання: *Він відмовляється від мерехтіння у ЗМІ (і цим драгує свою піар-газдиню)* (ДТ, 1/2017) [6: 81]. У всіх випадках аброморфема *піар*- означає «котрий стосується зв'язків з громадськістю, цілеспрямовано формує такі зв'язки» [2: 147]. Деякі з цих утворень негативно конотовані, а деякі мають нейтральну оцінку забарвленість. Такі утворення близькі за семантикою до прикладкових, тобто вказують на певну ознаку того, що названо другою

частиною слова, тому правопис їх відповідний – через дефіс, що свідчить про початковий рівень десемантизації кореня *-niar*.

Префіксоїди іншомовного походження, що мають семантику розміру, надзвичайно продуктивні в дериваційній системі української мови. Наприклад, у словнику, доданому до монографії Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [3], який відображає словотвірні процеси останнього десятиліття, налічується 39 слів з префіксоїдом *міні-* (*мінідержава, мінівіри, мінідиск, мінігрупа, мінідитсадок, мінікредитування, мінікриза, мінікомп'ютер* тощо). Однак з префіксоїдом *максі-*, який традиційно вважається антонімом *міні-*, тільки два утворення (*максімодя, максіспідниця*), що свідчить про його незатребуваність дериваційною системою нашої мови і заміною на синонім *мега-*, про продуктивність якого йшлося вище. Зазвичай ці утворення позбавлені конотації, їхня сфера застосування навзагал – термінологічні системи, однак і тут бувають винятки, що їх засвідчують словники словотвірних інновацій: *мініпорошенко* (ідеться про особу, схожу за діями на П.Порошенка, його наслідувача), Гройсман у свідомості українців такий собі міні-Порошенко (Канал 24:Весті UA, 20.04.2018), [цитуються за Словником Нелюби 6: 65]. У цьому словнику відображені й інші новотвори з префіксоїдом *міні-*, але вони мають нейтральну оцінність (*мінібрифінг, мінібутик, мінідержава, мініпотьмарення, мінісвіт, міеісільмаг, мінітарзан*).

З префіксоїдом *макро-* (з грецької – «великий, довгий») – 17 утворень, з префіксоїдом *мікро-*, антонімічного йому, - 68 слів. Привертає увагу той факт, що з-посеред них значна кількість – це нові терміни на позначення нових понять у різних галузях науки, як технічних (*макрофотознімок, мікропроцесор, мікрорезистор, мікросекунда, мікросхема, мікрофільтр* тощо) і природничих (*мікропатологія, мікрохірург, мікрозонд, мікрокапілярний* тощо), так і гуманітарних (*макроетнічний, макроконтекст, макронідхід, макрофонема, мікротопонім, мікрофонема, мікромета, мікрообраз, мікромініатюра, мікроорда, мікроімперія, мікроконтекст, мікрокаталог, мікроконфлікт* тощо). Таке поширення у сфері гуманітарних наук нове для української мови, словники попередніх десятиліть фіксують подібні утворення тільки у сфері економіки і технічних галузей. Крім того, утворення з префіксоїдом *макро-* трапляються в сучасних словниках новотворів і у сфері суспільно-політичної лексики: *макробуттєвий, макродепресія, макронебезпека, макронебо*.

Префіксоїд *мульти-*, що має семантику «багато разів повторений», теж досить продуктивний у сьогоденні української мови. У наведеному вище словнику до монографії Є.А. Карпіловської, Н.Ф. Клименко та Л.П. Кислюк налічується 39 таких новотворів – *мультибрендовий, мультиваріантний, мультивектор, мультивербальний, мультиграф, мультиінтернаціональний, мультимедіа, мультиканальний, мультикультура, мультиособистісний,*

мультиполярність, мультипроцесор, мультистійкість, мультицикл, мультимагнат, мультфесерверк тощо) [3]. Помічено, що за допомогою цього префіксоїда найчастіше творяться прикметники, бо кількісна семантика цього префіксоїда диктує саме таку словотвірну сполучуваність, хоча спостерігаємо і його сполучуваність з іменниками як конкретного, так і абстрактного значення.

Узагальнюючи викладене, зазначаємо, що в дериваційному полі новітньої української мови з'явилися нові префіксоїди зі значенням величини, розміру, ступеня – нано-, віп-, піар-. Їхня продуктивність зростає через розвиток технологій, державного устрою, суспільних відносин. Вони досить активно включаються і в процес аксіологічного акцентування мовних інновативних одиниць. Не втрачають своєї продуктивності такі вже звичні префіксоїди, як мега-, міні-, макро-, мікро-, що презентують антонімічні відношення у вираженні розмірів і величин. Втратив свою продуктивність, хоча й залишився регулярним префіксоїд максі-.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому аналізі дериватологічного функціонування афіксоїдів в українській мові як іншомовного, так і питомого походження.

Література

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови. Укладач і гол. редактор В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001 2. **Клименко Н.Ф.**, Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с. 3. **Клименко Н.Ф.** Вибрані праці. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. С.67 – 154, 190 – 207. 4. **Нелюба А.**, Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2014). Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 220 с. 5. **Нелюба А.**, Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2015 – 2016). Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 204 с. 6. **Нелюба А.**, Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2017 – 2021). Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2022. 122 с. 7. **Селіванова О.О.** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с. 8. **Селігей П.О.** Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові, 2014. (http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004902)